

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.10
УДК 2-18+177

о. Віталій Протасевич,
доктор богослов'я, викладач кафедри пасторального богослов'я
філософсько-богословського факультету,
Український католицький університет,
м. Львів, Україна
e-mail: vitaliy.protasevych@ucu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1165-6390>

КУЛЬТУРА СПОЖИВАЦТВА ЯК ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ ЗГІДНО ІЗ ВЧЕННЯМ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Анотація: У статті аналізується культура споживацтва як вираження практичного матеріалізму на основі документів Католицької церкви. Показано історичний процес розвитку цієї культури. Спираючись на дослідження З. Баумана продемонстровано зміну домінантного культурного наративу суспільств Західного світу у ХХ ст. Культура консумізму принесла із собою зміну розуміння часу: колись лінійне сприйняття часу перейшло в точкове, коли людина почала сприймати життя лише тут і тепер, незважаючи на минуле і не турбуючись майбутнім. Змінилось розуміння свободи, бо сучасна людина відчувається вільною тільки тоді, коли реалізує свою здатність купувати. Це вплинуло на екологічний стан нашої планети, оскільки такий стиль життя: «купив, спожив, викинув» – призводить до перевиробництва, а відтак – до значного накопичення відходів, що забруднюють довкілля. Консумізм змінив трактування бідності, бо тепер бідною вважається не та людина, яка не має що їсти чи у що зодягтись, а та, що не може безупинно купувати нові і нові речі. Нарешті, культура споживацтва змінила саме поняття щастя, а тому перемінила життєві орієнтири самої людини. У дослідженні проаналізовано, як культурологічні зміни ХХ ст. трактуються Католицькою церквою. Із періоду Другого ватиканського собору помічається розрив між вірою та наукою. Втрата відчуття присут-

ності Бога призводить до матеріалістичної закритості людини та впливає на суспільні відносини. Іван Павло II констатує настання практичного матеріалізму, коли людина замкнула себе у просторах видимого світу та безуспішно намагається знайти щастя у консумістичній діяльності. Провіщена Ніцше «смерть бога» призвела до «смерті людини», оскільки було втрачено есхатологічну мету людини, яка була поставлена на один рівень з матеріальними речами.

Ключові слова: культура, споживачтво (консумізм), плінна сучасність, матеріалізм, вчення Католицької церкви (Магістеріум), Другий ватиканський собор.

Rev. Vitaliy Protasevych,
STD, Lecturer of the Department of Pastoral Theology,
the Faculty of Philosophy and Theology,
the Ukrainian Catholic University,
Lviv, Ukraine
e-mail: vitaliy.protasevych@ucu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1165-6390>

CONSUMER CULTURE AS PRACTICAL MATERIALISM ACCORDING TO THE TEACHING OF THE CATHOLIC CHURCH

Abstract: The article analyzes the culture of consumerism as an expression of practical materialism based on the documents of the Catholic Church. At the beginning, the historical process of the development of this culture is shown. The change in the dominant cultural narrative of Western societies in the 20th century is demonstrated based on the research of Zygmund Bauman. The culture of consumerism has brought with it a change in the understanding of time: the former linear perception of time has turned into a point-based one, when a person began to perceive one's life only here and now, regardless of the past and not worrying about the future. The understanding of freedom has changed, because a modern person feels free only when realizing his ability to buy. This has affected the ecology of our planet, because such a lifestyle: "bought, consumed, thrown away" leads to overproduction, and therefore to a significant accumulation of waste that pollutes the environment. Consumerism has changed the interpretation of poverty, because now a

person is considered poor not if he has nothing to eat or wear, but if he cannot constantly buy new and new things. Finally, the culture of consumerism has changed the concept of happiness, and therefore has changed the life orientations of the person oneself. The second part of the article shows how the Catholic Church interprets the cultural changes of the 20th century. Since the Second Vatican Council, a gap between the faith and the science has become noticeable. The loss of the feeling of the presence of God leads to the materialistic closure of a person that affects social relations. John Paul II stated the onset of practical materialism, when a person closing oneself in the spaces of the visible world unsuccessfully tries to find happiness in consumerist activities. The “death of God” predicted by Nietzsche led to the “death of person”, since the eschatological goal of a person, who was placed on the same level as material things, was lost.

Keywords: *culture; consumerism; liquid modernity; materialism; teaching of the Catholic Church (Magisterium); the Second Vatican Council.*

Початок споживацтва як відчутний елемент західної культури дослідники пов'язують з технічним та науковим прогресом XVIII ст., а саме – з індустріалізацією Великої Британії [14], коли зростає виробництво матеріальних благ, а доступ до них значно розширюється. Про споживацтво як панівний культурний феномен європейського континенту та Північної Америки можемо стверджувати, починаючи вже з XX ст., тобто після Другої світової війни. У 1970 р. Жан Бодріяр, один із перших дослідників споживацтва як культурного феномена, констатує цю фундаментальну зміну людства через надмір товарів та послуг [8, с. 15]. Важко визначити конкретний час, коли культура споживацтва стає остаточною характеристикою західної цивілізації, однак як символічну дату можна прийняти 9 листопада 1989 р. – падіння Берлінської стіни, оскільки відтоді почав утворюватися справді глобальний ринок. За влучним висловом Гаetano Де Сімонe та Дженнаро Таяні, у цей час створюється унікальний тип людини, «яка не лише споживає, щоб існувати, але й існує, щоб споживати» [12, с. 134].

Стати учасниками цієї глобальної культури українці змогли тільки після розвалу Радянського союзу та створення незалежної України. Із розбудовою економіки України та її інтеграції у світову економічну систему, консумістичні практики громадян зростали та врешті решт досягли європейських та американських стандартів. Не йдеться, звичайно, про купівельну спроможність українців, бо вона досі є нижчою, ніж в Європі, США чи Канаді, а мається на увазі консумістичний стиль життя. Навіть сьогодні, у час російсько-української війни, щоденні консумістичні практики та ритуали українців, здається, не надто змінились порівняно з довоєнним періодом.

Детальний аналіз цього глобального соціального явища зробив Зигмунд Бауман у своїх численних дослідженнях, зокрема роботі «Споживаючи життя» (*Consuming Life*, 2007) [15]. Соціолог ділить XX ст. на два періоди: першу половину XX ст. називає «стійкою сучасністю (*solid modernity*)», а другу – «плинною сучасністю (*liquid modernity*)» [9, с. 37–38]. Суспільство стійкої сучасності Бауман називає «суспільством виробників», бо саме у стабільній роботі, виробництві довговічних матеріальних благ та їх накопиченні людина розуміє власну безпеку, забезпечене майбутнє власної сім'ї. Натомість після Другої світової війни, у 50–60-х роках, настає період плинної сучасності, суспільство якої Бауман називає «суспільством споживачів». На перший план, отже, виходить цінність споживацтва. Аналізуючи бауманівські ідеї, Франческо Окетта влучно відзначає: те, що справді має значення у плинній сучасності, так це «швидкість споживання, а не глибокий сенс того, що ми робимо та ким ми є» [13, с. 52].

Як пояснює Бауман, у плинному житті важливою є не стабільна робота, а здатність стабільно споживати – це «єдине універсальне право людини» [9, с. 69], що стає соціальним обов'язком. Люди, які здатні вести такий спосіб життя, вважаються відповідальними членами суспільства, вважаються «нормальними». Як пише соціолог, «щоб відповідати стандартам нормальності та бути визнаними зрілими та поважними членами суспільства нам потрібно швидко й ефективно реагувати на спокуси ринку спожив-

чих товарів» [9, с. 156]. Важливим є незмінний споживацький рух, не можна зупинятись на досягнутому або довго задовольнятися купленим, треба постійно прагнути більшого, постійно купувати нове й нове – це називається щасливим консумістичним життям.

Ті люди, які не хочуть або не можуть підтримувати споживацький стиль життя, відкидаються суспільством як ненормальні. Наприклад, бідняки – це «побічні жертви нового порядку» [10, с. 54]. Зауважимо, що у суспільстві виробників бідність пов'язувалася з втратою роботи чи працездатності та розумілася у контексті фізичного страждання. Наприклад, бідною вважалася та людина, яка голодує, яка не має відповідного одягу в холодну пору року, яка не має житла або не може прогудувати власну сім'ю. Для суспільства споживачів бідність зміщується у соціально-психологічну сферу. Тепер людина може мати одяг, їжу та житло, але вважатися бідною, бо не може купувати нові речі та послуги. Для суспільства споживачів «бути бідною означає не могли прожити “нормальне життя”» [11, с. 62], тобто вести консумістичну діяльність. Такі люди визнаються нещасними, бо щастя зарезервовано лише для активних споживачів.

Споживацька культура нівелює значення минулого: «вчорашні» товари та послуги втрачають своє значення та цінність [9, с. 124–125]. Як пояснює Бауман, «ринки споживчих товарів тяжіють до систематичного знецінення своїх попередніх пропозицій, щоб звільнити місце запиту на нові товари» [10, с. 28]. Щоб створити постійний споживацький попит на нові товари, ринок стимулює у людей бажання постійно купувати. Тут важливу роль відіграє реклама. Насолода купленим товаром чи послугою має бути максимально високою, однак максимально короткою, щоб знов і знов купувати, щоб знов і знов переживати моменти екзальтованого щастя. Важливо наголосити: «споживацьке суспільство можливо єдине суспільство в історії людства, що обіцяє щастя у земному житті, щастя тут і тепер та у кожному наступному “тепер”: миттєве та вічне щастя» [9, с. 56]. Наприклад, нова модель телефону відкриває не лише утилітарні можливості самого пристрою, але дарує значно більше: щастя, статус, свободу.

Визначивши основні елементи культури споживацтва з історико-соціологічної точки зору, приступімо до аналізу проблеми з філософсько-богословського погляду, а саме – з позиції Католицької церкви. Слушно вважається, що сучасне вчення Католицької церкви (Магістеріум) починається з Другим ватиканським собором (1962–1965), документи якого стали на прийдешні десятиліття в основі роздумів католиків як про саму Церкву, так і про її роль у світі. Собор помічає зміни у суспільстві, зокрема появу з новою силою атеїзму. Так, у декреті про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem* відзначається, що «в наші часи скрізь дуже поширився матеріалізм різного гатунку, навіть серед католиків» [2, с. 31], а у пасторальній конституції про Церкву у сучасному світі *Gaudium et spes* (1965) соборові Отці зазначають, що люди відкидають «життєвий зв'язок з Богом» [1, с. 19]. Через десять років після Собору Римський Архієрей Павло VI говорить про «розрив між Євангелієм та культурою» [3, с. 20]. Його наступник, Іван-Павло II, у 1993 р. підтверджує розділення віри та моралі у сучасному світі і відзначає, що чимало людей живуть так, «ніби Бог не існує» [6, с. 7]. У 2003 р. Понтифік уже констатує «забуття християнської спадщини» [6, с. 7] у Європі, бо люди живуть згідно з «практичним матеріалізмом» [6, с. 47].

Бачимо, що розвиток культури споживацтва, про яку говорять такі дослідники, як Бодріяр і Бауман, збігається у часі зі зростанням практичного матеріалізму у суспільстві, про який говорить Церква. Можемо припустити взаємозалежність цих культурологічних тенденцій. Мається на увазі, що у спілкуванні з Богом людина знаходить щастя, у сопричасті з Богом віднаходить сенс та мету свого життя. Коли у суспільстві гасне віра в Бога, тобто коли людина розриває зв'язок з Богом, то бажання щастя та вічності нікуди не дівається, однак це бажання людина реалізує у практичному матеріалізмі. Іншими словами, стаючи активним учасником культури споживацтва, людина заспокоює внутрішнє бажання щастя, яке раніше реалізувала у Бозі.

У вже згаданій конституції *Gaudium et spes*, соборові Отці зазначають, що «сучасний світ постає одночасно могутнім і безси-

лим, здатним чинити як найкращі, так і найгірші речі, й перед ним відкривається шлях на вибір: до свободи чи неволі, до прогресу чи регресу, до братерства чи ненависті» [1, с. 9]. За тогочасними спостереженнями, «с чимало людей, життя яких заражене практичним матеріалізмом» [1, с. 10] – це коли людина покладається лише на власні сили. Дехто вірить у власні можливості, бо «переконаний, що майбутнє царство людини на землі виповнить усі бажання її серця», а хтось втратив надію «віднайти сенс життя», а тому намагається «надати йому всю повноту значення, спираючись лише на власний розум» [1, с. 10]. Цей глибокий сердечний розлад спонукає людину шукати вічного щастя там, де можна знайти лише тлінну матеріальність, лише тимчасові задоволення.

Такий стан речей Іван-Павло II пояснює антиномією науки та релігії, що зародилась ще у часи Просвітництва та яскраво проявилась у марксизмі. У своїй промові 1987 р. у Люблінському католицькому університеті Понтифік відзначає, що відкинення релігії зводить людину до меж «абсолютної іманентності» [7, с. 7]. Ніцшеанська проблематика «смерті бога» неодмінно призводить до «смерті людини», оскільки людина без Бога залишається у матеріальній реальності, тобто без «остаточної есхатологічної мети», без «трансцендентних можливостей», ставиться на один рівень з «об'єктами видимого світу» [7, с. 7]. Іншими словами, у суспільстві, у якому не вірять у Бога, не шанують Його закон, втрачається надматеріальна цінність людини. Таке суспільство не знаходить мотивів беззастережно шанувати життя та гідність людини, але трактує людське життя з позиції корисності. Стосунки у такому суспільстві часто позбавлені солідарності, бо люди балансують у сфері приватних інтересів.

Розрив між розумом та вірою згідно із просвітницьким проєктом призвів до знецінення віри в нашому часі, тобто до практичного матеріалізму. Людина бачить перед собою лише матеріальні речі, для неї вони стали остаточною метою існування. Зведення людини до вимірів іманентної реальності є свідченням актуальної антропологічної кризи. Такий стан суспільства є добрим ґрунтом для розвитку культури споживацтва. Ця культура

вдало маніпулює конститутивним прагненням людини до свободи, до щастя, до вічності. Пропоновані товари спокусливо обіцяють задовольнити усі бажання людського серця, однак врешті решт призводять до постійного розчарування.

Можна, отже, підсумувати аналіз культури споживацтва як практичного матеріалізму, здійснений у даному дослідженні. Перш за все, було простежено економічні мотиви розвитку культури консумізму, про які пише Бауман: «нові потреби вимагають нових товарів; нові товари вимагають нових потреб і бажань» [9, с. 40]. Це означає, що споживач повинен перебувати у постійному пошуку задоволення нових потреб. Так функціонує ринок: коли споживач задоволений, тобто не відчуває потреби купувати нові товари та послуги, це стає загрозою для економіки, оскільки сповільнює зростання ринку та зменшує прибутки [10, с. 24]. Водночас, як пояснює Католицька церква, постійний пошук нового задоволення спричинений тим, що у матеріальних речах людина не може втиснути конститутивне бажання щастя та вічності. Відкидаючи віру, людина залишається замкненою у межах видимого світу, а сама по собі матерія не може відповісти на трансцендентне покликання людини.

У енцикліці *Sollicitudo rei socialis* 1987 р. Іван-Павло II роздумує про наслідки консумізму, головним з яких називає «радикальне незадоволення» [4, с. 28]. Людині важко протистояти постійному потоку спокусливих рекламних пропозицій, а «чим більше людина володіє, тим більше бажає, а найпотаємніші прагнення залишаються незадоволеними і, можливо, навіть придушеними» [4, с. 28]. Такий «побічний ефект» культури споживацтва у вигляді постійного незадоволення змушує сьогодні замислитись над питанням щастя, над питанням «мати» чи «бути», над проблемою соціальної справедливості та солідарності, над екологічною відповідальністю. Ці теми описані в Магістеріумі та стануть предметом наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. II Ватиканський Собор. Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes. Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): конституції, декрети, декларації. Коментарі*. Львів, 2014. С. 334–416.
2. II Ватиканський Собор. Декрет про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem. Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): конституції, декрети, декларації. Коментарі*. Львів, 2014. С. 227–252.
3. Павло VI. Апостольська адгортація *Evangelii nuntiandi. Acta Apostolicae Sedis* 68 (1976). С. 5–76.
4. Іван-Павло II. Енцикліка *Sollicitudo rei socialis. Acta Apostolicae Sedis* 80 (1988). С. 513–585.
5. Іван-Павло II. Енцикліка *Veritatis splendor*. Київ, 2013.
6. Іван-Павло II. Пост-синодальна апостольська адгортація *Ecclesia in Europa. Acta Apostolicae Sedis* 95 (2003). С. 649–719.
7. Іван-Павло II. Промова до світу культури у Великій залі Люблінського католицького університету, 9 червня 1987 (*Discorso al mondo della cultura nell’Aula Magna dell’Università Cattolica di Lublino. Insegnamenti* X/2 (1987), 2054–2063).
8. Baudrillard J. *La società dei consumi: i suoi miti e le sue strutture*. Bologna, 1976.
9. Bauman Z. *Consumo, dunque sono*. Roma – Bari, 2008.
10. Bauman Z. *Homo consumens. Lo sciame inquieto dei consumatori e la miseria degli esclusi*. Gardolo (TN), 2008.
11. Bauman Z. *Lavoro, consumismo e nuove povertà*. Troina, 2007.
12. De Simone G. – Taiani G. *Società, diritto e istituzioni*. Città del Vaticano 2013.
13. Occhetto F. Società e politica: in dialogo con Bauman. *La Civiltà Cattolica* 165/II (2014) 48– 57.
14. Carrier H. Industrializzazione. Carrier H. *Dizionario della cultura. Per l’analisi culturale e l’inculturazione*. Città del Vaticano 1997, 243–249.
15. В італійському перекладі, що був використаний для цієї статті, назва книги змінена: *Споживаю, значить існую* (*Consumo, dunque sono*, 2008).

REFERENCES

- Vatican II. Pastoral Constitution on the Church in the Modern World *Gaudium et spes* (2014). In *Dokumenty Druhoho Vatykanskooho Soboru (1962-1965): konstytutsiyyi, dekreti, deklaratsiyyi (Documents of the Second Vatican Council (1962-1965): Constitutions, Decrees, Declarations. Comments)*, p. 334-416. Lviv.
- Vatican II. Decree on the Apostolate of the Laity *Apostolicam actuositatem*. (2014). In *Dokumenty Druhoho Vatykans'koho Soboru (1962-1965): konstytutsiyyi, dekreti, deklaratsiyyi. Komentari. (Documents of the Second Vatican Council (1962-1965): constitutions, decrees, declarations. Comments)*, p. 227-252. Lviv.
- Paul, VI. (1976). Apostolic Exhortation *Evangelii nuntiandi*. In *Acta Apostolicae Sedis*, 68, 5-76.
- John Paul II. (1988). Encyclical *Sollicitudo rei socialis*. In *Acta Apostolicae Sedis*, 80, 513-585.
- John Paul II. (2013). Encyclical *Veritatis splendor*. Kyiv.
- John Paul II. (2003). Post-Synodal Apostolic Exhortation *Ecclesia in Europa*. In *Acta Apostolicae Sedis*, 95, 649-719.
- John Paul II. (1987). Speech to the world of culture in the Great Hall of the Catholic University of Lublin, June 9 (*Discorso al mondo della cultura nell'Aula Magna dell'Università Cattolica di Lublino*). In *Insegnamenti*, X/2, 2054-2063.
- Baudrillard, J. *La società dei consumi: i suoi miti e le sue strutture*. Bologna 1976.
- Bauman, Z. *Consumo, dunque sono*. Roma – Bari 2008.
- Bauman, Z. *Homo consumens. Lo sciame inquieto dei consumatori e la miseria degli esclusi*. Gardolo (TN) 2008.
- Bauman, Z. *Lavoro, consumismo e nuove povertà*. Troina 2007.
- De Simone, G., Taiani, G. *Società, diritto e istituzioni*. Città del Vaticano 2013.
- Occhetta, F. (2014). Società e politica: in dialogo con Bauman. In *La Civiltà Cattolica*, 165/II, 48-57.
- Carrier, H. (1997). Industrializzazione. In Carrier H. *Dizionario della cultura. Per l'analisi culturale e l'inculturazione*. Città del Vaticano, pp. 243-249.